

Јелена Вукчевић

кустос историчар

Народни универзитет Трстеник

Небојша Стамболија

истраживач сарадник

Институт за савремену историју,

Београд

УДК 355.1-058.65"1941/1945"

431.322.5(497.11 Лесковац)"1941/1945"

ЖРТВЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ ПРЕМА ПОДАЦИМА ДРЖАВНЕ КОМИСИЈЕ ЗА УТВРЂИВАЊЕ ЗЛОЧИНА ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ПОМАГАЧА

АПСТРАКТ: Тема овог рада је анализа људских жртава за време Другог светског рата у Лесковачком округу. Коришћени су подаци Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. У уводном делу рада се дефинише географски простор који је предмет анализе. Потом су дати основни подаци о настанку и раду Државне комисије, као и њеним резултатима. Главни део рада чини статистичка анализа жртава према начинима убијања и географској расподели кроз срезове. Поред жртава, у раду су анализиране и „повреде тела“, односно рањавања, мучења, силовања и сличне повреде које нису резултирале смртним исходом, као и „повреде личне слободе“ (хапшења, интернирања, принудни рад, логорисања и сл.). Рад је написан на основу изворне и објављене грађе, првенствено из Архива Југославије, као и одговарајуће периодике и литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Други светски рат, окупација, Лесковачки округ, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, жртве, повреде, хапшења.

Лесковачки округ по завршетку Другог светског рата

Административно-територијална подела Србије, након ослобођења крајем 1944. године, била је директни наставак територијалне поделе засноване на мрежи народноослободилачких одбора, почевши од сеоских, па општинских, градских, среских и окружних. На територији Лесковачког округа први народноослободилачки одбори се јављају у октобру 1941. године на територији Поречја, Пусте Реке и Јабланице, у Мирошевцу, Гајтану, Вучју, Барју, Горњем Коњувцу, Косанчићу и Белановцу. На простору Поречја, у јесен 1941, народноослободилачки одбори су се углавном трудили да организују снабдевање становништва и партизанских

јединица, али су имали и друге задатке – попут одржавања реда, прикупљања оружја, муниције и одеће. НОО су у селима бирани јавно, на зборовима.¹

И поред снажног притиска окупаторских и колаборационистичких органа и јединица, НО одбори су наставили да постоје и њихов број се увећавао. У првој половини 1943. на територији Лесковачког округа је функционисало 95 НО одбора. Истовремено, прерастају и свој локални карактер. Почетком 1943. се формирају најпре рејонски НОО, а они касније прерастају у општинске и обухватили су више села. Први срески народноослободилачки одбор је формиран 10. септембра 1943. за простор Јабланице и Пусте Реке. Приликом формирања у селу Брестовац било је присутно 40 делегата општинских НОО, а за председника је изабран Николај Динић из села Доње Коњувце. Недуго након тога, 25. новембра 1943. у селу Славнику, у Пустој Реци, формиран је и Окружни НОО чија је надлежност тада, поред лесковачког краја, обухватала и подручје Топлице. Окружни НОО је имао свој Извршни орган, а председником је именован Николај Динић. Сваки члан у Извршном одбору је имао задужење. Постојали су сектори: организационо-политички, привредни, правни, војни, просветни, социјално-здравствени и грађевински.²

Почетком 1944. се шири мрежа среских НОО. У фебруару је у Поречју формиран Срески НОО за Лесковац, а крајем марта Срески НОО за простор Јабланице. У априлу 1944. Топлица је издвојена и за тај простор је формиран посебан Окружни НОО. Ширењем слободне територије у Пустој Реци и Јабланици створиле су се могућности за изборе, који су одржани 16. и 17. априла 1944. године. Право гласа су имали сви становници, оба пола, изнад 18 година старости. На изборе је изашло преко 10.000 гласача.³

Након ослобођења, 11. октобра 1944. године, Окружни НОО се преселио у Лесковац. Поред окружног НОО, у граду су функционисали и Срески НОО за лесковачки срез, као и Градски НОО за Лесковац, формиран још 24. маја 1943. у Вучју. Ослобођењем Србије, Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије (АСНОС) је 25. децембра 1944. извршила територијалну поделу Србије. Надлежност Окружног НОО за Лесковац је обухватала територије Јабланичког, Власотиначког, Пусторечког и Лесковачког среза, као и Градског НОО за Лесковац.⁴

¹ Хранислав Ракић, „Формирање и деловање НОО у лесковачком крају 1941–1945.“, *Лесковачки зборник*, XXII/1982, стр. 47–50.

² Исто, стр. 51–52.

³ Бошко Крстић, „Народноослободилачки одбори у округу Лесковац у 1943/44. години. Стварање виших органа НО власти“, *Лесковачки зборник*, XIV/1974, стр. 69–72; Благоје Гавриловић, „О раду Среског народноослободилачког одбора среза лесковачког“, *Лесковачки зборник*, V/1965, стр. 170–177.

⁴ Живан Стојковић, „Окружни народноослободилачки одбор Лесковца 1945. године“, *Лесковачки зборник*, XLVI/2006, стр. 233–234; Живан Стојковић, „Рад

Првим послератним законом о административној подели, који је донет 1. септембра 1945. године, Србија се састојала из 16 округа (Београдски, Ваљевски, Врањски, Крагујевачки, Крушевачки, Лесковачки, Моравски, Новопазарски, Нишки, Пиротски, Подрински, Пожаревачки, Тимочки, Топлички, Ужички и Чачански) подручја града Београда, Аутономне покрајине Војводине и Аутономне Косовско-Метохијске области. Ова је административна организација била готово идентична као претходна, проистекла из одлуке АСНОС-а 22. децембра 1944. године. Број округа је остао исти, али је било неких промена у оквиру срезава. Лесковачки округ

Административна подела Лесковачког округа 1944–1947. године

се састојао из Лесковачког, Јабланичког, Пусторечког и Власотиначког среза, као и Града Лесковца.⁵

Градског народноослободилачког одбора у Лесковцу од октобра 1944. до маја 1945. године“, *Лесковачки зборник*, XXV/1985, стр. 205–206.

⁵ *Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године*, Завод за статистику, Београд 1955, стр. 55–57; *Управна подела Демократ. Федерат. Југославије (без присаједињених крајева)*, Свеска 2, Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, Београд 1945, стр. 9–13.

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача основана је у Јајцу 29. новембра 1943. године на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Од оснивања председник је био професор Универзитета у Београду др Душан Недељковић.⁶

Одлуком о оснивању новој установи стављено је у задатак утврђивање одговорности и проналажење и привођење свих лица одговорних за ратне злочине у Југославији које су починили или и даље чине. Комисија је била орган Председништва Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ), касније Председништва Владе ФНРЈ, који су именовали чланове и прописали правилник о њеном раду. И поред широких овлашћења, Комисија се задржала само на прикупљању грађе и није никога могла да оптужује и кажњава, што је остала функција војних и цивилних судова. Указом Председништва ФНРЈ од 14. априла 1948. Комисија је укинута, а њен рад требало је да доврши Јавно тужилаштво, док је архива предата Врховном суду ФНРЈ. Поред Државне комисије као централног органа, постојало је још шест земаљских комисија у свакој републици, покрајинска за АП Војводину, обласне на Косову и Метохији и Истри, 65 окружних, 299 среских и 1.210 општинских комисија.⁷

Државна комисија и њој подређене земаљске, покрајинске, обласне и општинске комисије, прикупиле су преко 900.000 пријава о ратним злочинима и злочинцима које су поднесене од стране преживелих жртава, породица страдалих или других грађана. За велик број пријава вршена су и проверавања веродостојности. Грађу Комисије чини и око 550.000 саслушања сведока, много саслушања и самих криваца, записника о ископавању гробница, архивске грађе непријатељских јединица и сл. У току свог рада Државна и њој подређене комисије су донеле и око 120.000 одлука којима је око 65.000 људи означено за „ратне злочинце, издајнике и народне непријатеље“. За веће масовне злочине рађени су посебни елаборати и тематски реферати.⁸

⁶ Више о настанку, структури и раду Комисије видети у објављеном извештају њеног председника проф. др Душана Недељковића у: *Документи из историје Југославије. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата*, приредили Миодраг Зечевић, Јован Поповић, Београд 1996, стр. 17–69.

⁷ Алберт Вајс, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/1961, стр. 388–391.

⁸ А. Вајс, *н. д.*, стр. 394–395; Небојша Стамболија, Борис Томанић, „Квантификација злочина припадника Српске државне страже према подацима Државне комисије за

Крајем јуна 1945. Министарство иностраних послова послало је молбу Државној комисији за израду статистичко-табеларног реферата који је требало да послужи југословенској делегацији на конференцији мира. Овим је рефератом требало утврдити „колико је жртава претрпео наш народ у овоме рату било услед директних злочина самог окупатора било услед његових индиректних злочина преко издајника“.⁹

На допис који је од стране Државне комисије послат земаљским, покрајинској и обласним комисијама, 8. јула 1945. године, требало је одговорити за месец дана и на послатим формуларима класификовати податке о жртвама, врстама злочина и злочинцима. Послата су четири формулара, у зависности од типа злочина:

I – лишење живота (бомбардовањем цивилног становништва; стрељањем; вешањем; клањем; мрцварењем – пребијањем; касније наступила смрт као последица повреде, злостављањем – мучењем; смрт у логорима);

II – повреде тела (осакаћење; рањавање; мучење – злостављање, којим су нанете тешке повреде или здравље тешко нарушено; туча – лака и тешка телесна повреда; силовање);

III – повреде личне слободе (хапшење; интернирање у земљи; одвођење на принудни рад; принудно пресељење; одвођење у логоре ван земље);

IV – повреде имовине (спаљене куће и друге зграде; разорене куће и друге зграде; пљачка стоке; пљачка хране; пљачка фабрика и радњи; пљачка намештаја; пљачка одела).¹⁰

Свака од табела, осим табеле број IV (повреде имовине), имала је поткатегорије у односу на старост, односно пол жртве („људи“, „жене“, „старци“, „деца“). Сви злочини су такође били разврстани по починиоцима. Постојале су следеће категорије: „Немци у земљи“, „Немци у логорима ван Југославије“, „Мађари“, „Италијани“, „Албанци“, „Бугари“, „ушаше“, „Д. М.“ (припадници Југословенске војске у отаџбини); „Љотићевци“ (припадници Српског добровољачког корпуса); „Рупниковци“ (из колаборационистичких формација генерала Лава Рупника у Словенији). Касније је у табеле, које су се односиле на територију Србије, руком дописивано „СДС“ или „недићевци“ и „Четници К. (осте) П. (ећанца)“. На већини табела навођене су и „Муслиманска милиција“ и „Специјална полиција“. Земаљска комисија Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача је на поменути допис одговорила 29. октобра 1945. године.¹¹

утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 12/1, 2020, стр. 150–151.

⁹ Архив Југославије, Фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача бр. 110, фасцикла бр. 49, документ бр. 1.

¹⁰ АЈ, 110–49–10.

¹¹ АЈ, 110–55–10.

У току прикупљања података Државна комисија је уочила много недостатака по локалним комисијама. Кашњење у слању формулара, недостатак обучених кадрова и слични проблеми узроковали су да је крајем јануара 1946. године послат нови допис „свим земаљским и покрајинским комисијама за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“. У овом допису се констатује да „поједине комисије нису ни до данас послале ове податке, а неке су послале само делимично“, као и да је „примећено да су подаци непотпуни, погрешни и уопште нереални“, тј. да су „небрижљиво прикупљени и формулари попуњавани од ока – напамет“. Из наведених разлога Државна комисија је захтевала од земаљских и покрајинских комисија да се ови статистички подаци прикупе поново и да у овом прикупљању учествују месни народни одбори. У допису се напомиње да посебну пажњу треба посветити табели „лишење живота“.¹²

До средине 1946. године послати су нови подаци који су се знатно разликовали од претходних, док су формулари табела остали готово идентични. У рубрике за починиоце констатоване су категорије које су дописиване у претходном попису: „К. Пећанца“, „С. Д. С. Недићевци“, „Специјална полиција“ и „Муслиманска милиција“, а у табели „Лишење живота“ додата је и категорија „Погинули у борби“, која није постојала у осталим табелама. Такође, у табели „Повреде личне слободе“ уврштена је и „Принудна мобилизација“.¹³

Квантификација злочина на територији Лесковачког округа према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Као што смо поменули, статистичке табеле са подацима о жртвама су прикупљане у два наврата. За Лесковачки округ, и припадајуће срезове, грађа је сачувана делимично и налази се у већ поменутом фонду Државне комисије у Архиву Југославије (фасцикла бр. 59). Од података који су прикупљани крајем 1945. године, сачуване су табеле за јабланички, пусторечки и власотиначки срез, као и скупне табеле за цео Лесковачки округ. Недостају подаци за град Лесковац и за Лесковачки срез. Због наведених разлога нећемо ове податке анализирати географски (по срезовима), већ ћемо се посветити детаљној анализи скупних табела за цео Лесковачки округ. Такође, због различитих начина навођења (килограми, литри, динари...) које намеће тешкоће у поређењу, нећемо у раду анализирати табеле које носе назив „Повреде личне имовине“.

¹² АЈ, 110–49–12.

¹³ АЈ, 110–55–15; АЈ, 110–55–17.

Квантификација злочина према подацима из 1945. године

Дакле, према подацима са краја 1945. године, у табели „Лишење живота“, наведено је да је у Лесковачком округу „бомбардовањем цивилног становништва страдало“ 170 особа (4,06%); „стрељањем“ 1.597 (38,17%); „вешањем“ 132 (3,15%), „клањем“ 90 (2,15%); „мрцварењем (пребијањем)“ 1.661 (39,70%); „касније је наступила смрт као последица повреде“ код 178 (4,25%), а „смрт у логорима“ је нашло њих 356 (8,51%). Према овим подацима, укупно су страдала 4.184 становника Лесковачког округа. Од наведеног броја, за смрт највећег броја становника били су криви „Бугари“ (1.832 – 43,79%), потом „Немци у земљи“ (1.099 – 26,27%), па су редом следиле: „Д. М.“ (633 – 15,13%), „Немци у логорима ван Југославије“ (392 – 9,37%), „Љотићевци“ (76 – 1,82%), „Албанци“ (73 – 1,74%), „С. Д. С. Недићевци“ (52 – 1,24%), „Италијани“ (15 – 0,36%), „К. Пећанца“ (11 – 0,26%) и „Усташе“ (1 – 0,02%).¹⁴

Према другој статистичкој табели, која је бележила „повреде тела“, у Лесковачком округу је укупно забележено 8.029 таквих злочина. Од тога је „осакаћено“ 270 особа (3,36%), „рањено“ 356 (4,43%), „мучено-злостављано“ 2.548 (31,73%), доживело „тучу – лаку и тешку телесну повреду“ 4.669 (58,15%) и силовано 186 (2,32%). Као и у претходној табели, највише злочина скривили су „Бугари“, више од половине (4.850 – 60,41%), потом припадници ЈВуО, односно „Д. М.“ (1.384 – 17,24%), па „Немци у земљи“ (913 – 11,37%), „С. Д. С. Недићевци“ (406 – 5,06%), „Љотићевци“ (195 – 2,43%), „Усташе“ (169 – 2,10%), „Специјална полиција“ (50 – 0,62%), „Италијани“ (23 – 0,29%), „Албанци“ (20 – 0,25%), „К. Пећанца“ (13 – 0,16%) и „Немци у логорима ван Југославије“ (6 – 0,07%).¹⁵

Трећа статистичка табела је бележила „повреде личне слободе“. Према подацима садржаним у њој, у Лесковачком округу је за време Другог светског рата укупно почињено 22.649 оваквих злочина. Од тога су ухапшене 11.044 (48,76%) особе, интернирано је у земљи њих 3.509 (15,49%), одведено на принудни рад 5.156 (22,76%), принудно пресељено 281 (1,24%) и одведено у логоре ван земље 2.659 (11,74%). И на овој табели су као починиоци највећег броја злочина наведени „Бугари“ (11.440 – 50,51%), па затим „Немци у земљи“ (7.159 – 31,61%), „С. Д. С. Недићевци“ (1.406 – 6,21%), „Љотићевци“ (855 – 3,78%), „Д. М.“ (612 – 2,70%), „Специјална полиција“ (531 – 2,34%), „Немци у логорима ван Југославије“ (509 – 2,25%), „Албанци“ (55 – 0,24%), „К. Пећанца“ (42 – 0,19%), „Усташе“ (21 – 0,09%), „Италијани“ (15 – 0,07%) и „Мађари“ (4 – 0,02%).¹⁶

¹⁴ АЈ, 110–59–1.¹⁵ АЈ, 110–59–2.¹⁶ АЈ, 110–59–3.

Квантификација злочина према подацима из 1946. године

За разлику од података прикупљених 1945, за које смо навели да нису потпуни, табеле из 1946. су комплетно сачуване и доступне, како за округ, тако и за све припадајуће срезове. У односу на податке из 1945. табеле у којима су евидентирана „лишења живота“ и „повреде тела“ садрже значајно увећан број ових злочина, односно жртава, док су „повреде личне слободе“ нешто мање.

„Лишење живота“. Према подацима из табеле „лишење живота“ за Град Лесковац, укупно је у Другом светском рату страдало 1.077 његових становника. Од тога су смрт огромне већине скривили „Немци у земљи“, чак 871 (80,87%), а „погинулих у борби“ је 126 (11,70%). Од „Немаца у логорима ван Југославије“ је страдало 39 (3,62%) Лесковчана, „Д. М.“ 20 (1,86%), „Бугара“ 9 (0,84%), „Специјалне полиције“ 3 (0,28%), „Љотићеваца“ 3 (0,28%), „Албанаца“ 2 (0,19%), „С. Д. С. Недићеваца“ 1 (0,09%) и „Усташа“ 1 (0,09%).¹⁷

У Лесковачком срезу је евидентирано укупно 1.229 жртава Другог светског рата. Највећи број њих су скривили такође „Немци у земљи“ (655 – 53,30%), „погинулих у борби“ је било 218 (17,74%), од „Бугара“ је страдало 117 (9,52%), од „Немаца у логорима ван Југославије“ 82 (6,67%), „Д. М.“ 81 (6,59%), „С. Д. С. Недићеваца“ 57 (4,64%), четника „Косте Пећанца“ 13 (1,06%), „Албанаца“ 4 (0,33%) и „Љотићеваца“ 2 (0,16%).¹⁸

У Јабланичком срезу (Лебане) су евидентирани 743 жртве Другог светског рата. Од наведених, највише је „погинулих у борби“ (221 – 29,74%). Потом као починиоци следе „Бугари“ (170 – 22,88%), „Немци у земљи“ (129 – 17,36%), „Немци у логорима ван Југославије“ (93 – 12,52%), „Д. М.“ (71 – 9,56%), „Албанци“ (31 – 4,17%), „С. Д. С. Недићевци“ (12 – 1,62%), четници „Косте Пећанца“ (10 – 1,35%), „Италијани“ (3 – 0,40%), „Љотићевци“ (2 – 0,27%) и „муслиманска милиција“ (1 – 0,13%).¹⁹

У Пусторечком срезу са центром у Бојнику, према подацима Државне комисије, у Другом светском рату је страдало 1.455 становника. Највећи број је страдао од „Бугара“ (472 – 32,44%), већином у масовном злочину фебруара 1942. године.²⁰ „Погинулих у борби“ је било 280 (19,24%), од

¹⁷ АЈ, 110–59–156.

¹⁸ АЈ, 110–59–160.

¹⁹ АЈ, 110–59–9.

²⁰ Више о овом масовном злочину у: Никола П. Илић, *Крвави фебруар (13–18. фебруар 1942)*, Лесковац 1987; Хранислав Ракић, „Бојник и његова трагедија 17. фебруара 1942. године“, *Лесковачки зборник*, XII/1972, стр. 31–38.

„Немаца у логорима ван Југославије“ је страдало 279 (19,18%), „Немаца у земљи“ 206 (14,16%), „Д. М.“ 131 (9%), „С. Д. С. Недићеваца“ 74 (5,09%), четника „Косте Пећанца“ 6 (0,41%), „Специјалне полиције“ 4 (0,27%), „Албанаца“ 2 (0,14%) и „Љотићеваца“ 1 (0,07%).²¹

Према подацима Комисије, у најисточнијем делу Лесковачког округа – Власотиначком срезу, у рату је страдало 1.220 особа. Као и у Пустој Реци, и у овом крају су „Бугари“ највећи починиоци злочина. Више од половине жртава (685 – 56,15%) страдало је од њихових окупаторских формација. „Погинулих у борби“ је било 373 (30,57%), од „Немаца у земљи“ је страдало 110 (9,02%), „Д. М.“ 23 (1,89%), „Немаца у логорима ван Југославије“ 17 (1,39%), „С. Д. С. Недићеваца“ 8 (0,66%), „Специјалне полиције“ 3 (0,25%) и „Италијана“ 1 (0,08%).²²

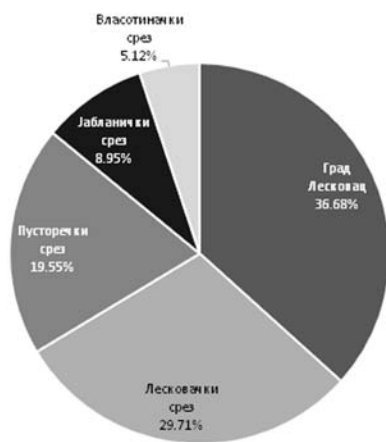
Генерално гледано, према подацима из 1946. из скупне табеле за цео Лесковачки округ, у Другом светском рату су на овом простору страдале 5.722 особе. „Бомбардовањем цивилног становништва“ је страдало 682 (11,92%), „стрелјањем“ 3.354 (58,62%), „вешањем“ 5 (0,09%), „клањем“ 91 (1,59%), „мрцварењем-пребијањем“ 659 (11,52%), „касније је наступила смрт као последица повреде“ код 286 (5%) и „смрт у логорима“ је нашло 645 (11,27%). Окупаторске јединице су лишиле живота велику већину становника Лесковачког округа. Расподела према починиоцима је следећа: „Немци у земљи“ 1.971 (34,45%), „Бугари“ 1.448 (25,31%), „погинули у борби“ 1.221 (21,34%), „Немци у логорима ван Југославије“ 510 (8,91%), „Д. М.“ 326 (5,70%), „С. Д. С. Недићевци“ 152 (2,66%), „Албанци“ 39 (0,68%), четници „Косте Пећанца“ 29 (0,51%), „Специјална полиција“ 10 (0,17%), „Љотићевци“ 8 (0,14%), „Италијани“ 6 (0,10%), „Усташе“ 1 (0,02%) и „Муслиманска милиција“ 1 (0,02%).²³

За две формације које су лишиле живота више од две трећине страдалих – немачке и бугарске окупаторске јединице, извршили смо и географску анализу злочина. Највише страдалих од стране немачког окупатора („Немци у земљи“ и „Немци у логорима ван Југославије“) је из самог Града Лесковца (910), потом из Лесковачког (737), Пусторечког (485), Јабланичког (222) и Власотиначког среза (127). Са друге стране, од „Бугара“ је највише страдало становништво Власотиначког (685) и Пусторечког (472), па потом из Јабланичког (170) и Лесковачког среза (117), а у Граду Лесковцу само 9.

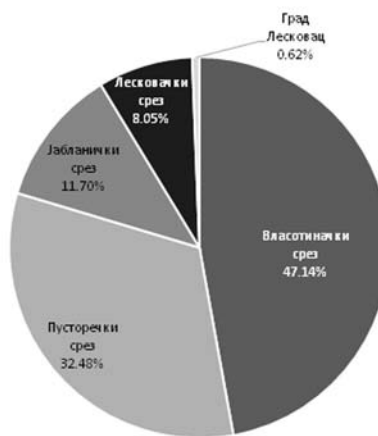
²¹ АЈ, 110–59–320.

²² АЈ, 110–59–512.

²³ АЈ, 110–59–5. Ако се саберу среске табеле, постоји незнатна разлика у броју жртава и међу починиоцима у односу на окружну табелу. Таквим сабирањем број страдалих од „Бугара“ је за пет већи и износи 1.453, а број погинулих је за три мањи и износи 1.218. Због овога је и укупан број страдалих у целом округу већи и износи 5.724.

Графикон 1: Географска расподела „лишења живота“ од стране Немаца у Лесковачком округу

Графикон 2: Географска расподела „лишења живота“ од стране Бугара у Лесковачком округу

На графиконима испод приказана је и процентуална расподела немачких и бугарских злочина у Лесковачком округу за време Другог светског рата по срезовима.

„Повреде тела“. Према подацима из табеле „повреде тела“ у Граду Лесковцу су забележена 1.254 таква злочина током Другог светског рата. Од тога су скривили „Немци у земљи“ 665 (53,03%), „Специјална полиција“ 182 (14,51%), „Немци у логорима ван Југославије“ 136 (10,85%), „Бугари“ 100 (7,97%), „Д. М.“ 61 (4,86%), четници „Косте Пећанца“ 56 (4,47%), „Љотићевци“ 29 (2,31%), „С. Д. С. Недићевци“ 24 (1,91%) и „Албанци“ 1 (0,08%).²⁴

У Лесковачком срезу је забележено 2.705 „повреда тела“. Највећи број су скривили „Бугари“ (940 – 34,75%), па „Д. М.“ (461 – 17,04%), „С. Д. С. Недићевци“ (378 – 13,97%), „Немци у земљи“ (359 – 13,27%), „Албанци“ (237 – 8,76%), четници „Косте Пећанца“ (168 – 6,21%), „Специјална полиција“ (101 – 3,73%), „Љотићевци“ (59 – 2,18%) и „Немци у логорима ван Југославије“ (2 – 0,07%).²⁵

У Јабланичком срезу је, према подацима Комисије, забележено 2.525 „повреда тела“, од чега су огромну већину починили „Бугари“ (1.862 – 73,74%). Након њих следе „Немци у земљи“ (343 – 13,58%), „Д. М.“ (109 – 4,32%), четници „Косте Пећанца“ (101 – 4%), „Љотићевци“ (56 – 2,22%), „Немци у логорима ван Југославије“ (27 – 1,07%), „Албанци“ (16 – 0,63%), „С. Д. С. Недићевци“ (10 – 0,40%) и „Италијани“ 1 (0,04%).²⁶

²⁴ АЈ, 110–59–161.

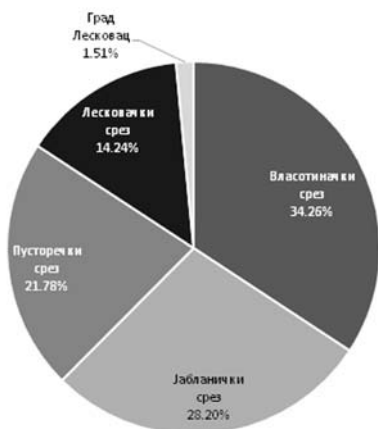
²⁵ АЈ, 110–59–157.

²⁶ АЈ, 110–59–8.

Комисија је у Пусторечком срезу забележила 3.174 „повреде слободе“. Највећи број злочина у овој категорији над становништвом Пусте Реке такође су починили „Бугари“ (1.438 – 45,31%). Након њих следе „Немци у земљи“ (779 – 24,54%), „С. Д. С. Недићевци“ (288 – 9,07%), „Д. М.“ (271 – 8,54%), „Специјална полиција“ (190 – 5,99%), четници „Косте Пећанца“ (120 – 3,78%), „Немци у логорима ван Југославије“ (49 – 1,54%) и „Љотићевци“ (39 – 1,23%).²⁷

И на простору Власотиначког среза највећи починиоци „повреда слободе“ су били „Бугари“. Од укупно 2.996 забележених злочина из ове категорије, они су починили чак 2.262, односно 75,50%. Након њих следе „Немци у земљи“ (413 – 13,79%), „Д. М.“ (211 – 7,04%), „С. Д. С. Недићевци“ (107 – 3,57%) и четници „Косте Пећанца“ (3 – 0,10%).²⁸

Према скупној табели „повреде тела“ за цео Лесковачки округ, у Другом светском рату су забележена 12.654 оваква злочина над становништвом. Од тога је „осакаћено“ њих 386 (3,05%), „рањено“ 1.197 (9,46%), „мучено-злостављано“ 3.154 (24,92%), „силовано“ 197 (1,56%), а највећи број је доживео „тучу – лаку и тешку телесну повреду“ (7.720 – 61,01%). Више од половине злочина починили су „Бугари“ (6.602 – 52,17%), а потом следе „Немци у земљи“ (2.559 – 20,22%), „Д. М.“ (1.113 – 8,80%), „С. Д. С. Недићевци“ (807 – 6,38%), „Специјална полиција“ (473 – 3,74%),

Графикон 3: Географска расподела „повреда тела“ од стране Бугара у Лесковачком округу

Графикон 4: Географска расподела „повреда тела“ од стране Немаца у Лесковачком округу

четници „Косте Пећанца“ (448 – 3,54%), „Албанци“ (254 – 2,01%), „Немци у логорима ван Југославије“ (214 – 1,69%), „Љотићевци“ (183 – 1,45%) и „Италијани“ (1 – 0,01%).²⁹

²⁷ АЈ, 110–59–321.

²⁸ АЈ, 110–59–513.

²⁹ АЈ, 110–59–6.

Као и у случају „лишења живота“, и код „повреда тела“ су огромну већину злочина починили припадници двеју окупаторских формација које су биле присутне на овом простору, са разликом што су по „повредама тела“ ипак знатно предњачили „Бугари“. Највећи број злочина ове врсте они су починили у Власотиначком (2.262), па у Јабланичком (1.862), Пусторечком (1.438) и Лесковачком срезу (940), а најмање у самом Граду Лесковцу (100). Географска расподела немачких злочина је нешто другачија. Највећи број „повређених“ од стране Немаца је био у Пусторечком срезу (828), а затим у самом Граду Лесковцу (801). Потом следе Власотиначки (413), па Јабланички (370) и на крају Лесковачки срез (361). У графиконима у наставку приказали смо ове злочине и процентуално по срезовима.

„Повреде личне слободе“. Последње статистичке табеле које смо анализирали су оне које су бележиле „повреде личне слободе“. У Граду Лесковцу је укупно евидентирано 3.326 таквих повреда. Од тога су огромну већину починили „Немци у земљи“ (2.858 – 85,93%). Потом следе „Немци у логорима ван Југославије“ (384 – 11,55%), па „С. Д. С. Недићевци“ (18 – 0,54%), „Бугари“ (16 – 0,48%), „Д. М.“ (16 – 0,48%), „Специјална полиција“ (13 – 0,39%), „Љотићевци“ (10 – 0,30%), четници „Косте Пећанца“ (6 – 0,18%) и „Италијани“ (5 – 0,15%).³⁰

У Лесковачком срезу је забележено 4.920 „повреда личне слободе“. И овде предњаче „Немци у земљи“ (1.997 – 40,59%) и „Немци у логорима ван Југославије“ (1.273 – 25,87%). Након тога следе „Бугари“ (610 – 12,40%), „С. Д. С. Недићевци“ (563 – 11,44%), „Специјална полиција“ (186 – 3,78%), „Д. М.“ (122 – 2,48%), „Љотићевци“ (89 – 1,81%) и четници „Косте Пећанца“ (80 – 1,63%).³¹

Знатно мање него у претходна два, забележено је „повреда личне слободе“ у Јабланичком срезу. Међутим, и овде су већину починили „Немци у земљи“ (1032 – 81,45%). Потом следе „Бугари“ (135 – 10,66%), па „Немци у логорима ван Југославије“ (31 – 2,45%), „Д. М.“ (19 – 1,50%), „Италијани“ (15 – 1,18%), „Љотићевци“ (12 – 0,95%), „С. Д. С. Недићевци“ (10 – 0,79%), четници „Косте Пећанца“ (7 – 0,55%) и „Албанци“ (6 – 0,47%).³²

У Пусторечком срезу Комисија је евидентирала 2.582 „повреде личне слободе“. Међутим, овде су највише оваквих злочина починили „Бугари“ (894 – 34,62%), па након њих „Немци у земљи“ (658 – 25,48%) и „Немци у логорима ван Југославије“ (390 – 15,10%). Након тога следе „С. Д. С. Недићевци“ (376 – 14,56%), „Специјална полиција“ (194 – 7,51%), „Љотићевци“ (31 – 1,20%), четници „Косте Пећанца“ (21 – 0,81%) и „Д. М.“ (18 – 0,70%).³³

³⁰ АЈ, 110–59–162.

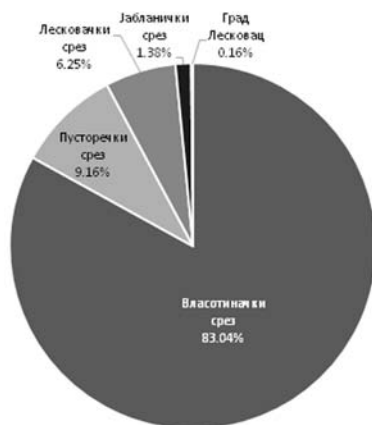
³¹ АЈ, 110–59–158.

³² АЈ, 110–59–10.

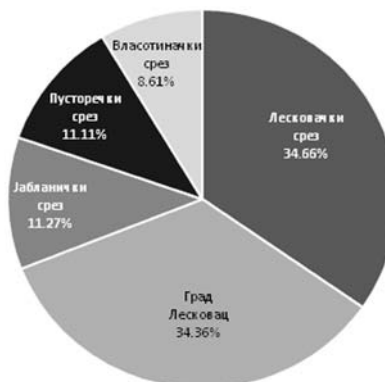
³³ АЈ, 110–59–322.

Највише „повреда слободе“ забележено је у Власотиначком срезу – 9.277, од чега су „Бугари“ починили чак 8.106 (87,36%). Након њих следе „Немци у земљи“ (812 – 8,75%), па „С. Д. С. Недићевци“ (224 – 2,41%), „Д. М.“ (84 – 0,91%), четници „Косте Пећанца“ (47 – 0,51%) и „Љотићевци“ (4 – 0,04%).³⁴

Пошто у архивској грађи није сачувана скупна табела „повреда личне слободе“ за цео Лесковачки округ из 1946. године, резултате смо добили сабирањем среских табела. Укупно су евидентиране 21.272 „повреде личне слободе“, од чега је „хашшења“ било 6.887 (32,22%), „интернирања у земљи“ 4.171 (19,52%), „одвођења на принудни рад“ 3.920 (18,34%), „принудних пресељења“ 489 (2,29%), „одвођења у логоре ван земље“ 5.318 (24,88%) и случајева „принудне мобилизације“ 587 (2,75%). Највише злочина ове врсте починили су „Бугари“ (9.761 – 45,67%), па „Немци у земљи“ (7.357 – 34,42%) и „Немци у логорима ван Југославије“ (2.078 – 9,72%). Потом следе „С. Д. С. Недићевци“ (1.191 – 5,57%), „Специјална полиција“ (393 – 1,84%), „Д. М.“ (259 – 1,21%), четници „Косте Пећанца“ (161 – 0,75%), „Љотићевци“ (146 – 0,68%), „Италијани“ (20 – 0,09%) и „Албанци“ (6 – 0,03%).

Графикон 5: Географска расподела „повреда личне слободе“ од стране Бугара у Лесковачком округу

Графикон 6: Географска расподела „повреда личне слободе“ од стране Немаца у Лесковачком округу

Бугарске и немачке окупаторске формације су и код „повреда слободе“ били починиоци највећег броја злочина, починивши их заједно готово 90%. Највећи број бугарских злочина у категорији „повреде личне слободе“ забележен је у Власотиначком (8.106), па потом у Пусторечком (894), Лесковачком (610) и Јабланичком срезу (135), док их је у Граду Лесковцу евидентирано само 16. С друге стране, највећи број немачких злочина у

³⁴ АЈ, 110–59–514.

овој категорији забележен је у Лесковачком срезу (3.270) и самом Граду Лесковцу (3.242). Потом следе Јабланички (1.063), Пусторечки (1.048) и Власотиначки срез (812). Испод су на графиконима ови подаци представљени и процентуално по срезовима.

* * *

Кључни недостатак Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача је њен идеолошки и једностран карактер, те чињеница да се ниједан припадник победничког, Народноослободилачког покрета, није нашао на листи злочинаца, односно да ниједан њихов чин није препознат као злочин. И поред наведеног недостатка, рад Комисије је имао и својих значајних домета, а њени су истражни органи прикупили обимну грађу која је допринела извођењу пред суд и осуди великог броја злочинаца из редова окупатора и колаборациониста. Иако упитни због начина прикупљања и мноштва недостатака приликом тог процеса, њени статистички подаци показују да су окупаторске јединице починиле огромну већину злочина. Како по резултатима са краја 1945. године, где су различите окупаторске јединице наведене код чак 28.405 злочина, што чини 81,98%, тако и по резултатима из средине 1946. где су оне наведене код 32.831, односно 82,59% злочина. Рад Комисије је веома значајан и истраживачима, будући да је архивска грађа настала њеним радом већином сачувана и доступна за истраживање.

Извори и литература

Архив Југославије, фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110).

Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954. године, Завод за статистику, Београд 1955.

Алберт Вајс, „Рад комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Анали Правног факултета у Београду*, 4/1961, стр. 387–400.

Благоје Гавриловић, „О раду Среског народноослободилачког одбора среза лесковачког“, *Лесковачки зборник*, V/1965, стр. 170–177.

Документи из историје Југославије. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата, приредили Миодраг Зечевић, Јован Поповић, Београд 1996.

Никола П. Илић, *Крвави фебруар (13–18. фебруар 1942)*, Лесковац 1987.

Бошко Крстић, „Народноослободилачки одбори у округу Лесковац у 1943/44. години. Стварање виших органа НО власти“, *Лесковачки зборник*, XIV/1974, стр. 69–77.

Хранислав Ракић, „Бојник и његова трагедија 17. фебруара 1942. године“, *Лесковачки зборник*, XII/1972, стр. 31–38.

Хранислав Ракић, „Формирање и деловање НОО у лесковачком крају 1941–1945“, *Лесковачки зборник*, XXII/1982, стр. 47–54.

Небојша Стамболија, Борис Томанић, „Квантификација злочина припадника Српске државне страже према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 12/1, 2020, стр. 147–166.

Живан Стојковић, „Окружни народноослободилачки одбор Лесковца 1945. године“, *Лесковачки зборник*, XLVI/2006, стр. 233–244.

Живан Стојковић, „Рад Градског народноослободилачког одбора у Лесковцу од октобра 1944. до маја 1945. године“, *Лесковачки зборник*, XXV/1985, стр. 205–214.

Управна подела Демократ. Федерат. Југославије (без присаједињених крајева), Свеска 2, Државни статистички уред Демократске Федеративне Југославије, Београд 1945.

Summary

Jelena Vukčević, Nebojša Stambolija

**VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR IN THE LESKOVAC
COUNTY, ACCORDING TO THE DATA OF THE STATE COMMISSION
FOR DETERMINING THE CRIMES OF THE OCCUPIERS
AND THEIR ABETTORS**

The topic of this paper is the analysis of human victims during the Second World War in the Leskovac County. The data of the State Commission for Determining the Crimes of the Occupiers and Their Abettors were used. The introductory part of the paper defines the geographical area that is the subject of analysis. Then, basic data on the origin and work of the State Commission, as

well as its results, are given. The main part of the paper is the statistical analysis of victims according to the methods of killing and geographical distribution through districts. In addition to the victims, the paper also analyzes “body injuries”, ie injuries, torture, rape and similar injuries that did not result in death, as well as “violations of personal freedom” (arrests, internment, forced labor, camps, etc.). The analyzed data show that the vast majority of crimes in this area were committed by the occupying units, mostly members of the Bulgarian and German formations. The paper was written on the basis of original and published material, primarily from the Archives of Yugoslavia, as well as appropriate periodicals and literature.